[…] of Public Instruction in Mysore

S.S.L.C. EXAMINATION
1944

THE SANSKRIT TEXT

1,200 Copies

MYSORE:
PRINTED BY THE ASST. SUPDT., GOVT. BRANCH PRESS
1943

Price: Re. 0-4-3

ಗುರೂಪದೇಶಃ

ಇಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯಭಾಗವಾಗಿ ಆರಿಸಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿನ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿವೆ.

ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು, ಗುರುಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಯಾವ ಬಗೆಯ ಸಂಬಂಧ, ಸಹಕಾರ, ಸಹಾನುಭೂತಿಗಳಿದ್ದವು— ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಚಾರಗಳು ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿವೆ. ಶಿಷ್ಯನು ಗುರುವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು, ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತ ಮೇಲೆ ಗುರುವಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಆತನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಜೀವನ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಲು ತೆರಳುವ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು. ಹಾಗೆ ತೆರಳುವ ಮುನ್ನ ಗುರುವು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿ ನಡೆಸಬೇಕು, ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ವರ್ತಿಸಬೇಕು, ಯಾವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು, ಜೀವಿತದ ಧ್ಯೇಯವೇನು—ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪದೇಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಬುದ್ಧಿವಾದಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನಿಗೂ ಬೇಕಾದವುಗಳಾಗಿಯೂ, ಸ್ಫೂರ್ತಿದಾಯಕಗಳಾಗಿಯೂ ಇವೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

गुरूपदेश

वेदमनू[1]च्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति । "सत्यं वद ; धर्मं चर; स्वाध्यायान्मा प्रमदः ; आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः ; सत्यान्न प्रमदितव्यम् ; धर्मान्न प्रमदितव्यम् ; कुशलान्न प्रमदितव्यम् ; भूत्यै न प्रमदितव्यम् ; स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् ; देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम् " ॥

"मातृदेवो[2] भव ; पितृदेवो भव ; आचार्यदेवो भव ; अतिथिदेवो भव ; यान्यनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि, नो इतराणि ; यान्यस्माकं सुचरितानि, तानि त्वयोपास्यानि, नो इतराणि " ॥

"ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः, तेषां त्वया-[3]सने न [4]प्रश्वसितव्यम् " ॥

"श्रद्धया देयम् ; अश्रद्धया[5] देयम् ; श्रिया देयम् ; ह्रिया देयम् ; भिया देयम् ; संविदा देयम् " ॥

"अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्, ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः, युक्ता आयुक्ताः, अलूक्षा धर्मकामाः स्युः, यथा ते तत्र वर्तेरन्, तथा तत्र वर्तेथाः "—एतदनुशासनम् ॥

उमाप्रदानम्

'**उमाप्रदानम्**' ಎಂಬ ಭಾಗವು ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸನ '**कुमार-सम्भव**' ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಆರಿಸಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಕುಲ ಗೋತ್ರಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಆತನ ಗ್ರಂಥ ಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಆತನಿಂದೀಚೆಗೆ ಬಂದ ಕವಿಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ, ಖಚಿತವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುವಂತಿಲ್ಲ.

ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಕೀತ್ ಸಾಹೇಬರೇ ಮೊದಲಾದ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುಪ್ತರಾಜರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲವು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. 300ರಿಂದ 650ರ ವರೆಗೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಧರ್ಮವೂ, ಮತವೂ, ವಿದ್ಯೆಯೂ ಏಳಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವು. ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಇತರ ಕಲೆಗಳೂ ರಾಜರ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಮುಂದುವರಿದು ಊರ್ಜಿತ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಈ ಗುಪ್ತರಾಜರ ಕಾಲಕ್ಕೆ 'ಸುವರ್ಣಯುಗ'ವೆಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟವು. ವಿನ್ಸೆಂಟ್‌ಸ್ಮಿತ್ ಎಂಬ ಚರಿತ್ರಕಾರನು 1ನೇ ಕುಮಾರ ಗುಪ್ತ (413–455) ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದಗುಪ್ತ (455–480)—ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎರಡನೇ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೂ, ಸ್ಕಂದಗುಪ್ತನಿಗೂ 'ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ಕಾಳಿದಾಸನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂಬ ಪ್ರವಾದವು ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ. '**कुमारसम्भव**' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕುಮಾರ ಗುಪ್ತನ ಸೂಚನೆಯೂ ಇರಬಹುದು. ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ '**विक्रमोर्वशीय**' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸೂಚನೆಯೂ ಇರಬಹುದು.

ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಭಾರತಭೂಮಿಯ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೆಂಬ ರಾಜನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. 56 ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ, ಕಾಳಿದಾಸನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಯೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಕೆಲವು ಸಾಧಕಗಳಿವೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ.

ಕಾಳಿದಾಸನು ಹಲವು ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಹಲವು ಶ್ರಾವ್ಯಕಾವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರಾವ್ಯಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುವು ರಘುವಂಶ, ಕುಮಾರಸಂಭವ, ಮೇಘಸಂದೇಶ. ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಕುಂತಲ, ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ಮತ್ತು ಮಾಳವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ. ಈತನ ಕಾವ್ಯಗಳು ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಡೀ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಜನಾದರಣೀಯುಗಳಾಗಿವೆ. ಅನೇಕ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಪರಿವರ್ತನೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ವಸ್ತುಸಂಘಟನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪಾತ್ರರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಳಿದಾಸನು ಅತ್ಯಂತ ಕೌಶಲವನ್ನೂ, ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸುಮಧುರವಾದ ಮಾತು, ಸುಲಲಿತವಾದ ಶೈಲಿ.

'**ಕುಮಾರಸಮ್ಭವ**'ದ ಕಥಾವಸ್ತು :—ತಾರಕನೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ದೇವತೆಗಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ, ಅದರ ನಾಯಕನಾಗಿ ನಿಂತು ವಿಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಒಬ್ಬ ಸಮರ್ಥನಾದ ಸೇನಾಧಿಪತಿಯು ಬೇಕಾಯಿತು. ಅಂಥಾ ಸೇನಾಪತಿಯೇ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಅಥವಾ ಷಣ್ಮುಖ. ಶ್ರೀಪಾರ್ವತೀಪರಮೇಶ್ವರರ ಮಗ. ಅವರಿಬ್ಬರ ವಿವಾಹ, ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಜನನ, ಮತ್ತು ಆತನ ವಿಜಯ—ಇವುಗಳೇ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಪ್ರಕೃತ ಆರಿಸಿರುವ ಭಾಗವು ಹಿಮವದ್ರಾಜನು ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೂ ಅರುಂಧತಿಯೂ ಮಾಡಿದ ಮಾಧ್ಯಸ್ಥ್ಯ, ಹಿಮವದ್ರಾಜನ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಮತ್ತು ವಿವಾಹ—ಇವುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

कुमारसम्भवे षष्ठः सर्गः

उ मा प्र दा न म्

ऋषीञ्ज्योतिर्मयान् सप्त सस्मार स्मरशासनः ॥
ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः ।
सारुन्धतीकाः सपदि प्रादुरासन् पुरः प्रभोः ॥
अथ ते मुनयस्सर्वे मानयित्वा जगद्गुरुम् ।
इदमूचुरनूचानाः प्रीतिकण्टकितत्वचः ॥
" यद्ब्रह्म सम्यगाम्नातं यदग्नौ विधिना हुतम् ।
यच्च तप्तं तपस्तस्य विपक्वं फलमद्य नः ।
चिन्तितोपस्थितांस्तावच्छाधि नः करवाम किम् " ॥

परमेश्वरः प्रत्युवाच—

" विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित्प्रवृत्तयः ॥
सोऽहं तृष्णातुरैर्वृष्टिं विद्युत्वानिव चातकैः ।
अरिविप्रकृतैर्देवैः प्रसूतिं प्रति याचितः ॥
अत आहर्तुमिच्छामि पार्वतीमात्मजन्मने ॥
तामस्मदर्थे युष्माभिर्याचितव्यो हिमालयः ॥
एवं वाच्यः स कन्यार्थमिति वो नोपदिश्यते ।
भवत्प्रणीतमाचारमामनन्ति हि साधवः ॥
आर्याप्यरुन्धती तत्र व्यापारं कर्तुमर्हति ।
प्रायेणैवंविधे कार्ये पुरन्ध्रीणां प्रगल्भता ॥
तत्प्रयातौषधिप्रस्थं सिद्धये हिमवत्पुरम् ।
महाकोशीप्रपातेऽस्मिन्सङ्गमः पुनरेव नः " ॥
ततः परममित्युक्त्वा प्रतस्थे मुनिमण्डलम् ।
भगवानपि संप्राप्तः प्रथमोद्दिष्टमास्पदम् ॥
ते चाकाशमसिश्यामसुत्पत्य परमर्षयः ।
आसेदुरोषधिप्रस्थं मनसा समरंहसः ॥

तानर्घ्या[1]नर्घ्यमादाय दूरात्प्रत्युद्ययौ गिरिः ॥
विधिप्रयुक्तसत्कारैः स्वयं मार्गस्य दर्शकः ।
स तैराक्रमयामास शुद्धान्तं शुद्धकर्मभिः ॥
तत्र वेत्रासनासीनान् कृतासनपरिग्रहः ।
इत्युवाचेश्वरान् वाचं प्राञ्जलिर्भूधरेश्वरः ॥
"अपमेघोदयं वर्षमदृष्टकुसुमं फलम् ।
अतर्कितोपपन्नं वो दर्शनं प्रतिभाति मे ॥
अद्यप्रभृति भूतानामधिगम्योऽस्मि शुद्धये ।
यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते ॥
अवैमि पूतमात्मानं द्वयेनैव द्विजोत्तमाः ।
मूर्ध्नि गङ्गाप्रपातेन धौतपादाम्भसा च वः ॥
जङ्गमं प्रैष्यभावे वः स्थावरं चरणाङ्कितम् ।
विभक्ता[2]नुग्रहं मन्ये द्विरूपमपि मे वपुः ॥
कर्तव्यं वो न पश्यामि स्याच्चेत्किं नोप[3]पद्यते ।
मन्ये मत्पावनायैव प्रस्थानं भवतामिह ॥
तथापि तावत् कस्मिंश्चिदाज्ञां मे दातुमर्हथ ।
विनियोग[4]प्रसादा हि किङ्कराः प्रभविष्णुषु ॥
एते वयममी दाराः कन्येयं कुलजीवितम्
ब्रूत येनात्र वः कार्यमनास्था बाह्यवस्तुषु"

अङ्गिरा ऋषिः प्रत्युवाच—

"उपपन्नमिदं सर्वमतः परमपि त्वयि ।
मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः ॥
काठिन्यं स्थावरे कार्ये भवता सर्वमर्पितम् ।
इदन्तु ते भक्तिनम्रं सतामाराधनं वपुः ॥
तदागमनकार्यं नः शृणु कार्यं तवैव तत् ।
श्रेयसामुपदेशात्तु वयमत्रांशभागिनः ॥
अणिमादि[5]गुणोपेतमस्पृष्टपुरुषान्तरम् ।
शब्दमीश्वर इत्युच्चैः[6] सार्धचन्द्रं बिभर्ति यः ॥
योगिनो यं विचिन्वन्ति क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनम् ।
अनावृत्ति[7]भयं यस्य पदमाहुर्मनीषिणः ॥
स ते दुहितरं साक्षात्साक्षी विश्वस्य कर्मणाम् ।

वृणुते वरदः शम्भुरस्मत्सङ्क्रामितैः[8] पदैः ॥
तमर्थमिव भारत्या सुतया योक्तुमर्हसि ।
अशोच्या हि पितुः कन्या सद्भर्तृप्रतिपादिता ॥
यावन्त्येतानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
मातरं कल्पयन्त्वेनामीशो हि जगतः पिता ॥
प्रणम्य शितिकण्ठाय विबुधास्तदनन्तरम् ।
चरणौ रञ्जयन्त्वस्याश्चूडामणिमरीचिभिः ॥
उमा वधूर्भवान् दाता याचितार इमे वयम्
वरः शम्भुरलं ह्येष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः[9] ॥
अस्तोतुः स्तूयमानस्य वन्द्यस्यानन्यवन्दिनः
सुतासम्बन्धविधिना भव विश्वगुरोर्गुरुः" ॥
एवं वादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी ।
लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती ॥
शैलः सम्पूर्णकामोऽपि[10] मेनामुखमुदैक्षत ।
मेने मेनाऽपि तत्सर्वं पत्युः कार्यमभीप्सितम् ॥
इदमत्रोत्तरं न्याय्यमिति बुद्ध्या विमृश्य सः ।
आददे वचसामन्ते मङ्गलालङ्कृतां सुताम् ॥
"एहि विश्वात्मने वत्से भिक्षासि परिकल्पिता ।
अर्थिनो मुनयः प्राप्तं गृहमेधिफलं मया" ॥
एतावदुक्त्वा तनयामृषीनाह महीधरः ।
"इयं नमति वः सर्वांस्त्रिलोचनवधू" रिति ॥
ईप्सितार्थक्रियोदारं तेऽभिनन्द्य गिरेर्वचः ।
आशीर्भिरेधयामासुः पुरःपाकाभिरम्बिकाम् ॥
तां प्रणामादरस्रस्तजाम्बूनदवतंसकाम् ।
अङ्कमारोपयामास लज्जमानामरुन्धती ॥
तन्मातरं चाश्रुमुखीं दुहितृस्नेहविक्लवाम्
वरस्यानन्यपूर्वस्य विशोकामकरोद्गुणैः ॥
ते हिमालयमामन्त्र्य पुनः प्राप्य च शूलिनम्
सिद्धं चास्मै निवेद्यार्थं तद्विसृष्टाः खमुद्ययुः ॥
अथौषधीनामधिपस्य वृद्धौ
तिथौ च जामित्रगुणान्वितायाम् ।

समेतबन्धुर्हिमवान् सुताया
विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत् ॥
इच्छाविभूत्योरनुरूपमद्रि-
स्तस्याः कृती कृत्यमशेषयित्वा ।
सभ्यः सभायां सुहृदास्थितायां
तस्थौ वृषाङ्कागमनप्रतीक्षः ॥
तावद्भवस्यापि कुबेरशैले
तत्पूर्वपाणिग्रहणानुरूपम् ।
प्रसाधनं मातृभिरादृताभि-
र्न्यस्तं पुरस्तात्पुरशासनस्य ॥
तद्गौरवान्मङ्गलमण्डनश्रीः
सा पस्पृशे केवलमीश्वरेण ।
स [11] एव वेषः परिणेतुरिष्टं
भावान्तरं तस्य विभोः प्रपेदे ॥
स गोपतिं नन्दिभुजावलम्बी
शार्दूलचर्मान्तरितोरुपृष्ठम् ।
तद्भक्तिसंक्षिप्तबृहत्प्रमाण-
मारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ॥
ततो गणैः शूलभृतः पुरोगै-
रुदीरितो मङ्गलतूर्यघोषः ।
विमानशृङ्गाण्यवगाहमानः
शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः ॥
उपाददे तस्य सहस्ररश्मि-
स्त्वष्ट्रा [12] नवं निर्मितमातपत्रम् ।
मूर्ते च गङ्गायमुने तदानीं
सचामरे देवमसेविषाताम् ॥
तमभ्यगच्छत् प्रथमो विधाता
श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषश्च साक्षात् ।
जयेति वाचा महिमानमस्य
संवर्धयन्तौ हविषेव वह्निम् ॥

विश्वावसुप्राग्र[13]हरैः प्रवीणैः
सङ्गीयमानत्रिपुरावदानः[14]।
स प्रापदप्राप्तपराभियोगं
नगेन्द्रगुप्तं नगरं मुहूर्तात् ॥
तमृद्धिमद्बन्धुजनाधिरूढै-
र्वृन्दैर्गजानां गिरिचक्रवर्ती ।
प्रत्युज्जगामागमन[15]प्रतीतः
प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्वैः ॥

पौराङ्गना एवमूचुः—

"स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थ-
मपर्णया पेलवयापि तप्तम् ।
या दास्यमप्यस्य लभेत नारी
सा स्यात्कृतार्था किमुताङ्कशय्याम् ॥
परस्परेण स्पृहणीयशोभं
न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत्[16]।
अस्मिन्द्वये रूपविधानयत्नः
पत्युः प्रजानां विफलोऽभविष्यत्" ॥
इत्यौषधिप्रस्थविलासिनीनां
शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखास्त्रिनेत्रः ।
केयूरचूर्णीकृतलाजमुष्टिं
हिमालयस्यालयमाससाद ॥
तत्रावतीर्याच्युतदत्तहस्तः
शरद्घनाद्दीधितिमानिवोक्ष्णः ।
क्रान्तानि पूर्वं कमलासनेन
कक्ष्यान्तराण्यद्रिपतेर्विवेश ॥
तत्रेश्वरो विष्टरभाग्यथावत्
सरत्नमर्घ्यं मधुमच्च गव्यम् ।
नवे दुकूले च नगोपनीतं
प्रत्यग्रहीत्सर्वममन्त्रवर्जम् ॥
दुकूलवासाः स वधूसमीपं
निन्ये विनीतैरवरोध[17]दक्षैः ।

तस्याः करं शैलगुरूपनीतं
जग्राह ताम्राङ्गुलिमष्टमूर्तिः ॥
[18]तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्नि-
मन्योन्यसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ ।
स कारयामास वधूं पुरोधा-
स्तस्मिन् समिद्धार्चिषि लाजमोक्षम् ॥
वधूं द्विजः प्राह तवैष वत्से
वह्निर्विवाहं प्रति कर्मसाक्षी ।
शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या
कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ॥
ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय
प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन ।
सा दृष्ट इत्याननमुन्नमय्य
ह्रीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच ॥
इत्थं विधिज्ञेन पुरोहितेन
प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ[19] ।
प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां
पद्मासनस्थाय पितामहाय ॥
वधूर्विधात्रा प्रतिनन्द्यते स्म
कल्याणि वीरप्रसवा भवेति ।
वाचस्पतिः सन्नपि सोऽष्टमूर्तौ
त्वाशास्यचिन्तास्तिमितो बभूव ॥

———

पञ्चरात्रम्

(भासमहाकविप्रणीतम्)

ಭಾಸನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಕವಿ. ಕವಿಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ ಮಾಳವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಸನನ್ನು ಹೊಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಭಾಸನು ಕಾಳಿದಾಸನಿಗಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿನವನಾಗಿರಬೇಕು. ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋದ ಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಭಾಸನ ಕಾಲವೂ ಬದಲಾಯಿಸುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುವಂತೆ ಕ್ರಿ. ಶ. 4-5ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನಿದ್ದಿದ್ದರೆ, ಭಾಸನು ಕ್ರಿ. ಶ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುವಂತೆ ಕಾಳಿದಾಸನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಭಾಸನನ್ನು ಇನ್ನು ಒಂದು ಶತಮಾನವಾದರೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಬೇಕಾಗುವುದು.

ಭಾಸಕವಿಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಯು ತಿರುವಾಂಕೂರಿನ ಶ್ರೀಯುತ ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಕವಿಯು ಬರೆದಿರುವ ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ '**पञ्चरात्र**' ಎಂಬುದು ಒಂದು. ಈತನ ಏಕಾಂಕನಾಟಕಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಸನ್ನಿವೇಶಗಳ ಹೆಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪಾತ್ರರಚನೆ, ಗುಣನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭಾವಗರ್ಭಿತವಾದ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಸನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೌಢಿಮೆಯನ್ನೂ, ಚತುರತೆಯನ್ನೂ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ನಾಟಕದ ಕಥೆಯು ಭಾರತದ ವಿರಾಟಪರ್ವದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡದ್ದು. ದುರ್ಯೋಧನನು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವರ್ಯರಾದ ದ್ರೋಣಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಿರುವೆನು. ತಮಗೆ ಬೇಕಾದುದನ್ನು ಕೇಳಿ' ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ವಿರಕ್ತಶಿಖಾಮಣಿಗಳಾದ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಬೇಕಾಗಿದ್ದುದು ಪಾಂಡವರ ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ಒಂದೇ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರು 'ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಅರ್ಧರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಸಾಕು. ಅದೇ ನನ್ನ ದಕ್ಷಿಣೆ' ಎಂದರು.

ಆಗ ದುರ್ಯೋಧನನು ಉಭಯಸಂಕಟಕ್ಕೀಡಾದನು. ಒಂದು ಕಡೆ ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಪಾಂಡವರಲ್ಲಿದ್ದ ಆಜೀವಾಂತದ್ವೇಷ ಮತ್ತು ಶಕುನಿಯ ದುರಾಲೋಚನೆ ; ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆ ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ, ವಿಶ್ವಾಸ, ಗೌರವ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಕೊಟ್ಟ ಭಾಷೆಗೆ ತಪ್ಪಬಾರದೆಂಬ ಸತ್ಯಶ್ರದ್ಧೆ. ಶಕುನಿಯೊಡನೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ಉತ್ತರವಿತ್ತನು " ಐದು ರಾತ್ರಿಗಳೊಳಗಾಗಿ ಪಾಂಡವರ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ತಂದರೆ ಆಗಬಹುದು " ಎಂದು. ಈ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ಐದು ರಾತ್ರಿಗಳೊಳಗಾಗಿ ಪಾಂಡವರನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದ ರೀತಿಯೇ ಈ ನಾಟಕದ ಕಥಾವಸ್ತು.

प ञ्च रा त्र म्

(भासमहाकविप्रणीतम्)

अथ प्रथमोऽङ्कः

[भीष्मद्रोणौ प्रविशतः तथा दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्च]

दुर्योधनः—भो ! आचार्य, अभिवादये ।

द्रोणः—एह्येहि पुत्र, एवमेवावभृथ[1]स्नानेषु खेदमवाप्नुहि ।

दुर्योधनः—अनुगृहीतोऽस्मि । पितामह, अभिवादये ।

भीष्मः—एह्येहि पुत्र, एवमेव ते बुद्धिप्रशमनं भवतु ।

दुर्योधनः— अनुगृहीतोऽस्मि । मातुल, अभिवादये ।

शकुनिः—वत्स,

> **एवमेव क्रतून् सर्वान् समानीयात्तदक्षिणान् ।**
> **राजसूये नृपान् जित्वा जरासन्ध इवानय ॥**

द्रोणः—अहो ! आशीर्वचनेऽपि शकुनिरुद्योगं[2] जनयति । अहो ! प्रियविरोधः खल्वयं क्षत्रियकुमारः ।

दुर्योधनः—भो ! आचार्य, धर्मे धनुषि च आचार्य ! प्रतिगृह्यतां दक्षिणा । आज्ञापयतु । भवान् किमिच्छति ? किमनु-तिष्ठामि ?

द्रोणः— पुत्र दुर्योधन ! कथयामि ।

दुर्योधनः—किमिदानीं भवता विचार्यते ?

> **प्राणाधिकोऽस्मि भवता च कृतोपदेशः**
> **शूरेषु यामि गणनां कृतसाहसोऽस्मि ।**
> **स्वच्छन्दतो वद किमिच्छसि किं ददामि**
> **[3]हस्ते स्थिता मम गदा भवतश्च सर्वम् ॥**

द्रोणः—पुत्र, ब्रवीमि खलु तावत् । बाष्पवेगस्तु मां बाधते ।

सर्वे—कथमाचार्योऽपि बाष्पमुत्सृजति !

दुर्योधनः—कोऽत्र ?

(प्रविश्य)

भटः—जयतु महाराजः ।

दुर्योधनः—आपस्तावत् ।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महाराजः इमा आपः ।

दुर्योधनः—आनय । (कलशं गृहीत्वा) भो! आचार्य, अश्रुपातोच्छिष्टस्य क्रियतां शौचम् ।

द्रोणः—भवतु भवतु । मम कार्यक्रियैव [4] मुखोदकमस्तु ।

दुर्योधनः—हा ! धिक् !

यदि विमृशसि पूर्वजिह्मतां मे
यदि च समर्थयसे न दास्यतीति ।
शरशतकठिनं प्रयच्छ हस्तं
सलिलमिदं करणं प्रतिग्रहाणाम् ॥

द्रोणः—हन्त ! लब्धो मे हृदयाविश्वासः [5] । पुत्र, श्रूयताम् —

येषां गतिः क्वापि निराश्रयाणां
संवत्सरैर्द्वादशभिर्न दृष्टा ।
त्वं पाण्डवानां कुरु संविभाग-
मेषा च भिक्षा मम दक्षिणा च ॥

शकुनिः—(सोद्वेगम्) मा तावत् भोः !

उपन्यस्तस्य [6] शिष्यस्य विश्वस्तस्य [7] च गौरवे ।
यदप्रस्तुत[8]मुत्पाद्य युक्तेयं धर्म[9]वञ्चना ॥

द्रोणः—कथं धर्मवञ्चनेति ! मा तावत् ; भो गान्धारविषयविस्मित [10] शकुने ! त्वदनार्यभावात् सर्वलोकमनार्यमिति मन्यसे ?

भ्रातॄणां पैतृकं राज्यं दीयतामिति वञ्चना ।
किं [11] परं याचितैर्दत्तं बलात्कारेण तैर्हृतम् ॥

सर्वे—कथं बलात्कारेण नाम !

भीष्मः—पौत्र दुर्योधन ! अवभृथस्नानमात्र[12]मेव खलु तावत् । मित्रमुखस्य शत्रोः शकुनेर्वचनं न श्रोतव्यम् । पश्य पौत्र,—

यत् पाण्डवा द्रुपदराजसुतासहायाः
कान्ताररेणुपरुषाः पृथिवीं भ्रमन्ति ।
यत् त्वं च तेषु विमुखस्त्वयि ते च वामा-[13]
स्तत् सर्वमेव शकुनेः परुषावलेपः ॥

पश्य पौत्र,

ये दुर्बलाश्च कृपणाश्च निराश्रयाश्च
त्वत्तश्च शर्म मृगयन्ति न गर्वयन्ति ।
ज्येष्ठो भवान् प्रणयिनस्त्वयि ते कुटुम्बे
[14] तान् धारयिष्यसि मृगैः सह वर्तयन्तु ॥

शकुनिः—वर्तयन्तु वर्तयन्तु ।

दुर्योधनः—मातुल, पाण्डवानां राज्यार्धं प्रति को निश्चयः ?

शकुनिः—न दातव्यमिति मे निश्चयः ।

दुर्योधनः—दातव्यमिति वक्तुमर्हति मातुलः ।

शकुनिः—यदि दातव्यं राज्यं, किमस्माभिः सह मन्त्रयसे ? ननु सर्वमेव प्रदीयताम् ।

दुर्योधनः—वयस्य, अङ्गराज, भवान्, किमाह ?

कर्णः—इदानीं किमभिधास्यामि ?

[15] रामेण भुक्तां परिपालितां च
सुभ्रातृतां न प्रतिषेधयामि ।
क्षमाक्षमत्वे तु भवान् प्रमाणं
सङ्ग्रामकाले तु वयं सहायाः ॥

दुर्योधनः—

गुरुकरतलमध्ये तोयमावर्जितं मे
श्रुतमिह कुलवृद्धैर्यत् प्रमाणं पृथिव्याम् ।
तदिदमपनयो वा वञ्चना वा यथा वा
भवतु नृप जलं तत्सत्यमिच्छामि कर्तुम् ॥

शकुनिः—अनृतवचनात् मोचयितव्यो भवान् ननु ?

दुर्योधनः—अथकिम् ।

शकुनिः—तेन हि इतस्तावत् । (उपसृत्य) भो ! आचार्य, इहात्रभवान् कुरुराजो भवन्तं विज्ञापयति ।

द्रोणः—किमिति ?

शकुनिः—यदि पञ्चरात्रेण पाण्डवानां प्रवृत्तिरुपनेतव्या राज्यस्यार्धं प्रदास्यति किल । समानयतु भवानिदानीम् ।

द्रोणः—(आत्मगतम्) ये संवत्सरैः द्वादशभिर्न दृष्टाः तेषां प्रवृत्तिः कुत उपनेतव्या ?

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः । विराटनगरात् दूतः प्राप्तः ।

सर्वे—शीघ्रं प्रवेश्यताम् ।

भटः—यदाज्ञापयथ । (निष्क्रान्तः)

दूतः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

सर्वे—किमागतो विराटेश्वरः ?

भटः—विषादेनावृतो नोपगच्छति, यत्तत्सम्बन्धि कीचकानां भ्रातृशतम्—

रात्रौ छन्नेन केनापि बाहुभ्यामेव हिंसितम् ।
दृश्यते हि शरीराणामशस्त्रजनितो वधः ॥

भीष्मः—कथमशस्त्रेण ? (जनान्तिकम्) भो आचार्य ! अभ्युपगम्यतां पञ्चरात्रम् ।

द्रोणः—(जनान्तिकम्) किमर्थम् ?

भीष्मः—(जनान्तिकम्)—

भीमसेनस्य लीलैषा सुव्यक्तं बाहुशालिनः ।
योऽस्मिन् भ्रातृशते रोषः स तस्मिन् फलितः शते ॥

द्रोणः—(आत्मगतम्) हन्त ! सिद्धं कार्यम् । पुत्र दुर्योधन ! अस्तु पञ्चरात्रम् ।

दुर्योधनः—अथकिम् ।

भीष्मः—पौत्र ! दुर्योधन ! अस्ति मम विराटेनाप्रकाशं वैरम्, भवतो यज्ञमनुभवितुमनागत इति । तस्मात् क्रियतां तस्य गोग्रहणम् । (जनान्तिकम्) ब्राह्मणार्जव[16]बुद्धे !

धर्षिता रथशब्देन रोषमेष्यन्ति पाण्डवाः ।
अस्ति तेषां कृतज्ञत्वमिष्टं गोग्रहणे स्थितम् ॥

सर्वे—आज्ञाविधेया वयम् ।

इति प्रथमोऽङ्कः

अथ द्वितीयोऽङ्कः

[ततः प्रविशति राजा विराटः]

राजा—

[17] मा तावद्व्यथितविकीर्णबालवत्सा
    गावो मे रथरवशङ्कया ह्रियन्ते ।
पीनांसश्चलवलयः सचन्दनार्द्रो
    निर्लज्जो मम च करः कराणि भुङ्क्ते ॥

जयसेन ! जयसेन !

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

राजा—अलं महाराजशब्देन । अवधूतं मे क्षत्रियत्वम् ।

धनुरुपनय शीघ्रं कल्प्यतां स्यन्दनो मे
    मम गतिमनुयातु च्छन्दतो यस्य भक्तिः ।
रणशिरसि गवार्थे नास्ति मोघः प्रयत्नो
    निधनमपि यशः स्यान्मोक्षयित्वा तु धर्मः ॥

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

राजा—(स्वगतम्) भोः ! किन्नु खलु दुर्योधनस्य मामन्तरेण वैरम् ! आ ! यज्ञमनुभवितुमनागत इति ? कथमनुभवामि ? कीचकानां विनाशेन वयमुन्नीत[18]सन्तापाः संवृत्ताः । परोक्ष[19]मपि पाण्डवानां स्निग्ध इति सर्वथा योद्धव्यम् । हस्तिनपुरनिवासाच्छीलज्ञो भगवान् दुर्योधनस्य । कोऽत्र ?

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

राजा—भगवांस्तावदाहूयताम् ।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

[ततः प्रविशति भगवान्]

भगवान्—(सर्वतो विलोक्य) भोः ! किन्नु खल्विदम् ?

गजेन्द्राः [20] कल्प्यन्ते तुरगपतयो वर्मरचिताः [21]
रथाः [22] सानूकर्षाः कृतपरिकरा योधपुरुषाः ।
समुद्योगं दृष्ट्वा भयमननुभूतं स्पृशति मां
[23] न खल्वात्मन्यस्तं कृतमतिरहं ते तु चपलाः ॥

राजा—जयतु भगवान् ; विराटो भगवन् ! अभिवादये ।

भगवान्—स्वस्ति ।

विराटः—भगवन् ! एतदासनमास्यताम् ।

भगवान्—(उपविश्य) भो ! राजन् !

[24] उद्योगः प्रस्तुतः कस्माच्छ्रीर्न सन्तोषमिच्छति ।
पीडयिष्यति सोत्सेकान् पीडितान् मोक्षयिष्यति ॥

राजा—भगवन् ! गोग्रहणादवमानितोऽस्मि ।

भगवान्—केन गावो गृहीताः ?

राजा—धार्तराष्ट्रैः ।

भगवान्—(स्वगतम्) भोः ! कष्टम् ।

एकोदकत्वं [25] खलु नाम लोके
मनस्विनां कम्पयते मनांसि ।
वैरप्रियैस्तैर्हि कृतेऽपराधे
यत्सत्यमस्माभिरिवापराद्धम्[26] ॥

विराटः—भगवन्, किमिदानीं विचार्यते ?

भगवान्—न खलु किञ्चित् । तेषामुत्सुकः [27] ।

राजा—अद्य प्रभृति निभृता [28] भविष्यन्ति । यदि शक्तोऽपि युधिष्ठिरो मर्षयति, अहं न मर्षयामि ।

भगवान्—(स्वगतम्)

अद्येदानीं पर्णशय्या च भूमौ
राज्यभ्रंशो द्रौपदीधर्षणं वा ।

[29] वेषान्यत्वं संश्रितानां निवासः
सर्वं श्लाघ्यं यत्क्षमा ज्ञायते मे ॥

राजा—जयसेन, किं चेष्टते दुर्योधनः ?

भटः—न खलु दुर्योधन एव ; पृथिव्यां राजानः सर्वे प्राप्ताः ।

द्रोणश्च भीष्मश्च जयद्रथश्च
शल्योऽङ्गराजः शकुनिः कृपश्च ॥

राजा—जयसेन, सूतस्तावदाहूयताम् ।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

सूतः—जयत्वायुष्मान् ।

विराटः—

रथमानय शीघ्रं मे श्लाघ्यः प्राप्तो रणातिथिः ।
तोषयिष्ये शरैर्भीष्मं जेष्यामी[30]त्यमनोरथः ॥

सूतः—आयुष्मतो रथमास्थाय उत्तरो गतः ।

राजा—त्वं कुमारस्य रथं किं न वाहितवान् ?

सूतः—उपस्थितमपि मामतिक्रम्य सारथ्ये विनियुक्ता बृहन्नला ।

भगवान्—राजन्, तर्हि अलं सम्भ्रमेण । विनापि बाणान् रथ एव जेष्यति ।

भटः—(प्रविश्य) श्रोतुमर्हति महाराजः । कुमारस्य रथः श्मशानाभिमुखं गतः ।

भगवान्—(आत्मगतम्) आः ! अत्र खलु गाण्डीवम् ।

राजा—ततस्ततः ?

भटः—श्मशानान्मुहूर्तनिवृत्तरथेन कुमारेण—

[31] कृता नीला नागा शरशतनिपातेन कपिला
हयो वा योधो वा न वहति न कश्चिच्छरशतम् ।
शरैः स्तम्भीभूताः शरपरिकराः स्यन्दनवराः
शरैश्छन्ना मार्गाः स्रवति धनुरुग्रां शरनदीम् ॥

भगवान्—(आत्मगतम्)

एतदक्षयतूणीत्वं येन [32] शक्रस्य खाण्डवे ।
यावत्यः पतिता धारास्तावन्तः प्रेषिताः शराः ॥

राजा—अथ परेष्विदानीं को वृत्तान्तः ?

भटः—प्रवृत्तिपुरुषाः कथयन्ति—

धनुर्घोषं द्रोणस्तदिदमिति बुद्ध्वा प्रतिगतः
[33] स्वजे बाणं दृष्ट्वा कृतमिति न भीष्मः प्रहरति ।
शरैर्भग्नः कर्णः किमिदमिति चान्ये नृपतयो
भयेष्येको बाल्यान्न भयमभिमन्युर्गणयति ॥

भगवान्—कथमभिमन्युः प्राप्तः ? भो ! राजन् ,

युध्यते यदि सौभद्रस्तेजोग्निर्वंशयो[34]र्द्वयोः ।
सारथिः प्रेष्यतामन्यो विक्लबात्र बृहन्नला ॥

राजा—मा भवानेवम् ।

भीष्मं रामशरैरभिन्नकवचं द्रोणं च मन्त्रायुधं
कृत्वा कर्णजयद्रथौ च विमुखौ शेषांश्च तांस्तान्नृपान् ।
सौभद्रं स्वशरैर्न धर्षयति किं भीतः पितुः प्रत्ययात् [35]
[36] संसृष्टोऽपि वयस्यभावसदृशं तुल्यं वयो रक्षति ॥

भटः—(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) जयतु महाराजः । जयतु विराटेश्वरः । प्रियं निवेदये महाराजाय । [37] अवजितं गोग्रहणम् । अपयाता धार्तराष्ट्राः ।

भगवान्—दिष्ट्या भवान् वर्धते ।

राजा—न । न । भगवतो वृद्धिरेषा । अथ कुमार इदानीं क ?

भटः—दृष्टपरिस्पन्दानां योधपुरुषाणां कर्माणि पुस्तकमारोपयति कुमारः ।

राजा—अहो! श्लाघनीयव्यापारः खल्वयं कुमारः—

ताडितस्य हि योधस्य श्लाघनीयेन कर्मणा।
अकालान्तरिता पूजा नाशयत्येव वेदनाम् ॥

अथ बृहन्नलेदानीं क्व?

भटः—प्रियनिवेदनार्थमभ्यन्तरं प्रविष्टा।

राजा—बृहन्नला तावदाहूयताम्।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः।

[ततः प्रविशति बृहन्नला]

बृहन्नला—(स्वगतम्) उत्तराप्रीतिदत्तालङ्कारेणालङ्कृतो व्रीडित इवास्मि राजानं द्रष्टुम्। तस्मात् विराटेश्वरं पश्यामि। अये! अयमार्यो युधिष्ठिरः।

सयौवनः श्रेष्ठतपोवने रतो
नरेश्वरो ब्राह्मणवृत्तमाश्रितः।
विमुक्तराज्योऽप्यभिवर्धितः श्रिया
त्रिदण्डधारी न च दण्डधारकः ॥

(उपगम्य) भगवन्, अभिवादये।

भगवान्—स्वस्ति।

बृहन्नला—जयतु भर्ता।

राजा—

38 **अकारणं रूपमकारणं कुलं**
महत्सु नीचेषु च कर्म शोभते।
इदं हि रूपं परिभूतपूर्वकं
तदेव भूयो बहुमानमागतम् ॥

बृहन्नले, परिश्रान्तामपि भवतीं भूयः परिश्रमयिष्ये। उच्यतां रणविस्तरः।

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

अश्रद्धेयं प्रियं प्राप्तं सौभद्रो ग्रहणं गतः ।

राजा—कथमिदानीं गृहीतः ?

भटः—

रथमासाद्य निश्शङ्कं बाहुभ्यामवतारितः ॥

राजा—केन ?

भटः—यः किलैष नरेन्द्रेण विनियुक्तो महानसे ।

बृहन्नला—(स्वगतम्) एवमार्यभीमेन परिष्वक्तः न गृहीतः ।

राजा—बृहन्नले, तेन सत्कृत्य प्रवेश्यतामभिमन्युः ।

बृहन्नला—यदाज्ञापयति महाराजः । (आत्मगतम्) चिरस्य खल्वाकांक्षितोऽयं नियोगो लब्धः ।

[ततः प्रविशति भीमसेनः अभिमन्युना सहितः]

बृहन्नला—इत इतः कुमारः ।

भीमसेनः—अभिमन्यो !

अभिमन्युः—अभिमन्युर्नाम !

भीमसेनः—रुष्यत्येष मया । त्वमेवैनमाभिभाषय ।

बृहन्नला—अभिमन्यो !

अभिमन्युः—कथं कथम् ? अभिमन्युर्नामाहम् ! भोः !

नीचैरप्यभिभाष्यन्ते नामभिः क्षत्रियान्वयाः ।
इहायं समुदाचारो ग्रहणं परिभूयते ॥

बृहन्नला—अभिमन्यो, सुखमास्ते ते जननी ?

अभिमन्युः—कथं कथम् ! जननी नाम !

किं भवान् धर्मराजो मे भीमसेनो धनञ्जयः ।
यन्मां पितृवदाक्रम्य स्त्रीगतां पृच्छसे कथाम् ॥

बृहन्नला—अभिमन्यो, अपि कुशली देवकीपुत्रः केशवः ?

अभिमन्युः—कथं तत्रभवन्तमपि नाम्ना !

बृहन्नला—अथकिम्; अथकिम्।

अभिमन्युः—कुशली। भवता संसृष्टः[39] ?

(उभौ परस्परमवलोकयतः)

कथमिदानीं सावज्ञमिव मां हस्यते ?

बृहन्नला—न खलु किञ्चित्।

पार्थं पितरमुद्दिश्य मातुलं च जनार्दनम्।
तरुणस्य कृतास्त्रस्य युक्तो युद्धपराजयः ॥

अभिमन्युः—

अलमात्मस्तवं कर्तुं नास्माकमुचितं कुले।
हतेषु हि शरान् पश्य नाम नान्यद्भविष्यति ॥

बृहन्नला—(आत्मगतम्) सम्यगाह कुमारः—

सरथतुरगहस्तिनागयोधे
शरनिपुणेन न कश्चिदप्यविद्धः।
अयमपि च परिक्षतो भवेयं
यदि न मया परिवर्तितो रथः स्यात् ॥

(प्रकाशम्) एवं वाक्यशौण्डीर्यम्[40] ! किमर्थं तेन पदातिना गृहीतः ?

अभिमन्युः—

अशस्त्रो मामभिगतस्ततोऽस्मि ग्रहणं गतः।
न्यस्तशस्त्रं हि को हन्यादर्जुनं पितरं स्मरन् ॥

बृहन्नला—इत इतः कुमारः। एष महाराजः। उपसर्पतु कुमारः।

अभिमन्युः—कस्य महाराजः ?

बृहन्नला—न न। ब्राह्मणेन सहास्ते।

अभिमन्युः—ब्राह्मणेनेति ! भगवन्, अभिवादये।

भगवान्—एह्येहि वत्स ।

शौण्डीर्यं धृतिविनयं दयां स्वपक्षे
माधुर्यं धनुषि जयं पराक्रमं च ।
एकस्मिन् पितरि गुणा[41]नवाप्नुहि त्वं
शेषाणां यदपि च रोचते चतुर्णाम् ॥

राजा—एह्येहि पुत्र, कथं न मामभिवादयसि ? (स्वगतम्) अहो ! उत्सिक्तः खल्वयं क्षत्रियकुमारः । अहमस्य दर्पप्रशमनं करोमि । (प्रकाशम्) अथ केनाऽयं गृहीतः ?

भीमसेनः—महाराज, मया ।

अभिमन्युः—अशस्त्रेणेत्यभिधीयताम् ।

[ततः प्रविशत्युत्तरः]

उत्तरः—(उपसृत्य) भगवन्, अभिवादये ।

भगवान्—स्वस्ति ।

उत्तरः—तात, अभिवादये ।

राजा—एह्येहि पुत्र, आयुष्मान् भव । पुत्र, पूजिताः कृतकर्माणो योधपुरुषाः ?

उत्तरः—पूजिताः । पूज्यतमस्य क्रियतां पूजा ।

राजा—पुत्र, कस्मै ?

उत्तरः—इहात्रभवते धनञ्जयाय ।

राजा—कथं धनञ्जयायेति ?

उत्तरः—अथकिम् । अत्रभवता—

श्मशानाद्धनुरादाय तूणी चाक्षयसायके ।
नृपा भीष्मादयो भग्ना वयं च परिरक्षिताः ॥

बृहन्नला—

रुद्रबाणावलीढाङ्गो यद्यहं भारतोऽर्जुनः ।
अव्यक्तं भीमसेनोऽयमयं राजा युधिष्ठिरः ॥

राजा—भो धर्मराज ! वृकोदर ! धनञ्जय ! कथं न मां विश्वसिथ ! भवतु भवतु । प्राप्तकाले बृहन्नले, प्रविश त्वमभ्यन्तरम् ।

भगवान्—अर्जुन, न खलु प्रवेष्टव्यम् ; तीर्णप्रतिज्ञा वयम् ।

अर्जुनः—यदाज्ञापयत्यार्यः ।

राजा—

शूराणां सत्यसन्धानां प्रतिज्ञां परिरक्षताम् ।
पाण्डवानां निवासेन कुलं मे नष्टकल्मषम् ॥

अभिमन्युः—इहात्रभवन्तो मे पितरः ! तेन खलु—

न रुष्यन्ति मया क्षिप्ता हसन्तश्च क्षिपन्ति माम् ।
दिष्टया गोग्रहणं स्वन्तं पितरो येन दर्शिताः ॥

(भीमसेनमुद्दिश्य) भोस्तात,

अज्ञानात्तु मया पूर्वं यद्भवान् नाभिवादितः ।
तस्य पुत्रापराधस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥

भीमसेनः—एह्येहि पुत्र ! पितृसदृशपराक्रमो भव ; पुत्र ! अभिवादय पितरम् ।

अभिमन्युः—(अर्जुनं प्रति) भोस्तात ! अभिवादये ।

अर्जुनः—एह्येहि पुत्र !

अयं स हृदयाह्लादी पुत्रगात्रसमागमः ।
यत्तद्द्वादशवर्षान्ते प्रोषितः पुनरागतः ॥

अभिमन्युः—अभिवादये ।

राजा—एह्येहि वत्स,

यौधिष्ठिरं धैर्यमवाप्नुहि त्वं
भैमं बलं नैपुणमर्जुनस्य ।
माद्रीसुतात्कान्तिमथाभिरूप्यं
कीर्तिं च कृष्णस्य जगत्प्रियस्य ॥

(आत्मगतम्) उत्तरासन्निकर्षस्तु मां बाधते। किमिदानीं करिष्ये ? भवतु। दृष्टम्। कोऽत्र ?

(प्रविश्य)

भटः—जयतु महाराजः।

राजा—आपस्तावत्।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः (निष्क्रम्य प्रविश्य) इमा आपः।

राजा—अर्जुन, गोग्रहणविजयशुल्कार्थं प्रतिगृह्यतामुत्तरा।

भगवान्—(आत्मगतम्) एतदवनतं शिरः।

अर्जुनः—(आत्मगतम्) कथं चारित्रं मे [42]तुलयति। (प्रकाशम्) भो राजन्,

इष्टमन्तःपुरं पूर्वं मातृवत्पूजितं मया।
उत्तरैषा त्वया दत्ता पुत्रार्थे प्रतिगृह्यते॥

भगवान्—एतदुन्नतं शिरः।

राजा—भवतु। पितामहसकाशमुत्तरं प्रेषयामः। धर्मराज! वृकोदर! धनञ्जय! इत इतो भवन्तः।

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः

अथ तृतीयोऽङ्कः

[दुर्योधनस्य सभा। भीष्मद्रोणादयः तिष्ठन्ति।]

भटः—(प्रविश्य) विराटनगरात् दूतः प्राप्तः।

दुर्योधनः—प्रवेश्यताम्।

भटः— यदाज्ञापयति महाराजः।

[ततः प्रविशत्युत्तरः]

उत्तरः—(प्रविश्य कृताञ्जलिः) भो! भो! आचार्य, पितामहपुरोगं सर्वराज-
मण्डलमभिवादये।

सर्वे—आयुष्मान् भव।

द्रोणः—किमाह तत्रभवान् विराटेश्वरः?

उत्तरः—नाहं तत्रभवता प्रेषितः।

द्रोणः—अथ केन त्वं प्रेषितः?

उत्तरः—तत्रभवता युधिष्ठिरेण।

द्रोणः—किमाह धर्मराजः?

उत्तरः—श्रूयताम्—

उत्तरा मे स्नुषा लब्धा प्रतीक्षे राजमण्डलम्।
तत्रैव किमिहैवास्तु विवाहः क्व प्रवर्तताम्॥

शकुनिः—तत्रैव। तत्रैव।

द्रोणः—

43 इत्यर्थं वयमानीताः पञ्चरात्रोऽपि वर्तते।
धर्मेणावर्जिता भिक्षा धर्मेणैव प्रदीयताम्॥

दुर्योधनः—

बाढं दत्तं मया राज्यं पाण्डवेभ्यो यथापुरम्।
मृता अपि नराः सर्वे सत्ये तिष्ठन्ति तिष्ठति॥

द्रोणः—

हन्त सर्वे प्रसन्नाः स्मः प्रवृद्धकुलसङ्ग्रहाः।
इमामपि महीं कृत्स्नां राजसिंहः प्रशास्तु नः॥

इति तृतीयोऽङ्कः

शकारकथा

"**मृच्छकटिकम्**" ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆದವನು ಶೂದ್ರಕನೆಂಬ ಕವಿ.

ಆ ನಾಟಕದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಅವನ ವಿಷಯ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ. "ಶೂದ್ರಕನು ಬಹು ಸುಂದರ, ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ. ಯುದ್ಧವೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಬಹು ಆಶೆ. ಆನೆಗಳ ಕೂಡ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು. ವೇದಪಾರಂಗತ. ನೃತ್ಯಾದಿ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ತಪೋನಿಷ್ಠ. ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಮೇಲೆ ಹತ್ತು ದಿನಗಳು ಬದುಕಿದ್ದು, ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶವಮಾಡಿ ಸತ್ತನು." "ಇದೆಲ್ಲಾ ಬರಿ ಕಲ್ಪನೆ ; ಶೂದ್ರಕನೆಂಬ ದೊರೆಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಯಾವನೋ ಒಬ್ಬ ಜಾಣನು ಭಾಸ ವಿರಚಿತವಾದ '**चारुदत्त**' ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕಥೆಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ, ಬದಲಾಯಿಸಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಮಾಡಿದನೋ ಅದೂ ತಿಳಿಯದು" ಎಂಬುದಾಗಿ ಕೀತ್ ಸಾಹೇಬರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಭಾರತೀಯವಿದ್ವಾಂಸರು ನಾಟಕದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಬರಿ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲವೆಂದೂ, ಶೂದ್ರಕನೆಂಬ ರಾಜನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೋ, ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೋ ಇದನ್ನು ಬರೆದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ನಾಟಕದ ಕಥಾನಾಯಕನಾದ ಚಾರುದತ್ತನ ಪುತ್ರ ರೋಹಸೇನನು ಆಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಣ್ಣಿನ ಗಾಡಿ ಬೇಡ, ಚಿನ್ನದ ಗಾಡಿ ಬೇಕು ಎಂದು ಅತ್ತನಂತೆ. ಆಗ ವಸಂತಸೇನೆಯು ಚಿನ್ನದ ಗಾಡಿ ಮಾಡಿಸಿಕೊ ಎಂದು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳಂತೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ '**मृत्शकटिकम्**' ಎಂದು ಈ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಹೆಸರು.

ಶಕಾರನು ಚಾರುದತ್ತನ ವೈರಿ. ವಸಂತಸೇನೆಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವಿಶ್ವಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಗುಣಾಢ್ಯನಾದ ಚಾರುದತ್ತನಿಗೆ ಅನೇಕ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ವಸಂತಸೇನೆಯಾದರೋ ಚಾರುದತ್ತನ ಅಮೋಘವಾದ ಗುಣ, ಶೀಲಗಳಿಗೆ ಮನಸೋತ ವೇಶ್ಯೆ. ಕೇವಲ ಪಣ್ಯಾಂಗನೆಯಲ್ಲ. ಶಕಾರನ ಕುಯುಕ್ತಿ, ತಂತ್ರೋಪಾಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

श का र क था

उज्जयिन्यां श्रेष्ठिचत्वरे चारुदत्तो नाम द्विजः प्रतिवसति स्म । प्रियदर्शनः ; प्रियवादी ; दत्वा न कीर्तयति ; अपकृतं विस्मरति ; दक्षिणतया परकीयमिवात्मानमवगच्छति ; शरणागतवत्सलश्च ।।

दीनानां कल्पवृक्षः स्वगुणफलनतः सज्जनानां कुटुम्बी
आदर्शः शिक्षितानां सुचरितनिकषः शीलवेलासमुद्रः ।
सत्कर्ता नावमन्ता पुरुषगुणनिधिर्दक्षिणोदारसत्वो
ह्येकः श्लाघ्यः स जीवत्यधिकगुणतया चोच्छ्वसन्तीव
[चान्ये ।।

कस्तं गुणारविन्दं शीलमृगाङ्कं जनो न जानाति ।
आपन्नदुःखमोक्षं चतुःसागरसारं रत्नम् ।।

पूर्वमाढ्योऽपि निदाघकाले तृष्णामपनीय शुष्को भवन् ह्रद इव प्रणयिजनेभ्यो दानानि कृत्वोपरतविभवः संवृत्तः । दुर्लभा विभवा गुणाश्च । अनन्तदुःखं दारिद्र्यमनुभवन्नपि न तस्यार्थान्प्रति दैन्यम् । " क्षीणार्थमित्यतिथयो मम गृहं परिवर्जयन्ती " त्येव तस्य चिन्ता । धनेन दरिद्रोऽपि न गुणतः, नाप्यनुक्रोशेन । कदाचित् हस्तिनैकेन दन्तान्तरगृहीते कस्मिंश्चित् परिव्राजके वेश्यादासेन कर्णपूरकेण मोचिते, तुष्टः स चारुदत्तः शून्यान्याभरणस्थानानि परामृश्य, ऊर्ध्वं प्रेक्ष्य, निःश्वस्य, स्वस्य प्रावारकमेव तस्योपरि क्षिप्तवान् । रात्रौ आत्मनो गृहे सन्धिं दत्वा चोरे निष्क्रान्ते " सन्धिच्छेदनखिन्न एव निराशो गतः खलु तपस्वी " ति तं चोरमनुशोचति स्म ।।

तस्यामेव नगर्यां वसन्तसेना नाम काचित् गणिकादारिका बभूव । जन्मतो वेश्यापि, तद्विरुद्धस्वभावा, कुलवधूनां धुरि कीर्तनीया । निरुपपदेन नाम्ना चारुदत्तं न कोप्यालपति स्म, न वा वसन्तसेनाम् । अतः स "आर्यचारुदत्तः," सा "आर्या वसन्तसेना" ॥

द्वावेव पूजनीयाविह नगर्यां तिलकभूतौ च ।
आर्या वसन्तसेना धर्मनिधिश्चारुदत्तश्च ॥

तस्या भवनं "इदं गणिकागृहं उत कुबेरभवनपरिच्छेद" इति सन्देहस्यास्पदमभूत्; एतावान् विभवविस्तारो वसन्तसेनायाः । सा चारुदत्तं कामदेवायतनोद्याने दृष्ट्वा तस्मिन्ननुरक्ता बभूव । रत्नं समागच्छति काञ्चनेन ॥

उज्जयिन्या राज्ञः पालकस्य श्यालकः शकारो नाम्ना तामेव कामयमानः, कदाचन गाढे तमसि तां दृष्ट्वा, तामनुधावन्, तया तिरस्कृतोऽपि, वामत एव दैवादुपलब्धं चारुदत्तगृहं प्रविष्टायां तस्यां, तमार्यं प्रत्येवं सन्दिदेश । "एषा ससुवर्णा वसन्तसेना नाम गणिकादारिका कामदेवायतनोद्याने यदा त्वामपश्यत् तत्प्रभृति त्वामनुरक्ताऽस्माभिर्बलात्कारेणानुनीयमाना तव गेहं प्रविष्टा । तद्यदि मम हस्ते स्वयमेव प्रस्थाप्यैनां समर्पयसि, तव मयानुबद्धा प्रीतिर्भविष्यति । अथवा मरणान्तं वैरं भविष्यति" इति । चारुदत्तस्तु "अज्ञोऽसौ" इत्युपेक्षां चक्रे । अन्यदा वसन्तसेनामानेतुं प्रवहणेन सह सुवर्णदशसहस्रमूल्यमलङ्कारं प्रेषयित्वाऽपि न कृतार्थो बभूव । गुणाः खल्वनुरागस्य कारणम्, न बलात्कारः, नापि धनम् । शकारश्चारुदत्तस्य प्रतिचिकीर्षुरवसरं प्रतीक्षमाण आस ॥

एकदा चारुदत्तः प्रवहणेन वसन्तसेनामानयेति वर्धमानकं समादिश्य पुष्पकरण्डकोद्यानं गतः । तथा प्रवहणं योजयित्वा

वर्धमानक उपस्थितमात्मानं तस्यै निवेदयामास । यावदार्याऽऽत्मानं प्रसाधयति स्म तावद्विस्मृतं यानास्तरणमानेतुं, तस्यै अकथयित्वैव, सप्रवहणो निर्ययौ । तस्मिन्नन्तरे शकारस्यापि प्रवहणवाहकश्चेटः स्थावरकस्तेनैव पथा प्रवहणं वाहयन् चारुदत्तस्य पक्षद्वारनिकटे क्षणं तत् स्थापयित्वा कुत्राचिद्गतः । तदेव चारुदत्तप्रवहणमिति भ्रान्त्वा वसन्तसेना तस्मिन्नारूढा । स्थावरकोऽपि प्रत्यागत्य निजं प्रवहणं शून्यमेव जानन्, यत्र राजश्यालक आस तदेवोद्यानं प्रवहणमवाहयत् । सप्रवहणमागतं चेटं दृष्ट्वा—

शकारः— पुत्रक! स्थावरक! चेट! आगतोऽसि?

चेटः—अथकिम् ।

शकारः—प्रवहणमप्यागतम्?

चेटः—अथकिम् ।

शकारः—गावावप्यागतौ?

चेटः—अथकिम् ।

शकारः—त्वमप्यागतः?

चेटः—(सहासम्) भट्टारक, अहमप्यागतः ।

शकारः—तत्प्रवेशय प्रवहणम् ।

चेटः—कतरेण मार्गेण?

शकारः—एतेनैव प्राकारखण्डेन ।

चेटः—भट्टारक, वृषभौ म्रियेते; प्रवहणमपि भज्यते; अहमपि चेटो म्रिये ।

शकारः—अरे! राजश्यालकोऽहम् । वृषभौ मृतौ; अपरौ क्रेष्यामि । प्रवहणं भग्नं; अपरं कारयिष्यामि । त्वं मृतः; अन्यः प्रवहणवाहको भवति ।

आनीते च प्रवहणे, शकारो यदा वसन्तसेनां तस्मिन्नपश्यत्,

तदा "मां प्रवरपुरुषं मनुष्यं वासुदेवकमभिसर्तुमागतेति मत्वा, पूर्वमात्मना रोषितां तां प्रसादयितुं तस्याः पादयोरपतत् । परन्तु वसन्तसेना "अपेहि, अनार्य मन्त्रयसे" इति वदन्ती तं पादेनाताडयत् । प्रज्वलितरोषाग्निः शकारस्तां मारयितुमात्मनः सखायं विटं प्रार्थयामास ॥

शकारः—भाव! भाव! मम प्रियं कुरु।

विटः—बाढं, करोमि वर्जयित्वा त्वकार्यम् ।

शकारः—भाव, अकार्यस्य गन्धोऽपि नास्ति ।

विटः—उच्यतां तर्हि ।

शकारः—वसन्तसेनां मारय ।

विटः—(कर्णौ पिधाय)

एतामनागसमहं यदि घातयामि
केनोडुपेन परलोकनदीं तरिष्ये ॥

शकारः—अहं ते उडुपं दास्यामि! विविक्ते उद्याने इह मारयन्तं त्वां कः प्रेक्षिष्यते?

विटः—पश्यन्ति मां दशदिशो वनदेवताश्च
चन्द्रश्च दीप्तकिरणश्च दिवाकरोऽयम् ।
धर्मानिलौ च गगनं च तथान्तरात्म
भूमिस्तथा सुकृतदुष्कृतसाक्षिभूता ॥

कारः—तर्हि पटान्तापवारितां कृत्वा मारय ।

विटः—मूर्ख! अपध्वस्तोऽसि ।

शकारः—(आत्मगतम्) अधर्मभीरुरेष वृद्धश्रृगालः; स्थावरकं चेटमनुनयामि । (प्रकाशम्) पुत्रक, स्थावरक, चेट, सुवर्णकटकानि दास्यामि ।

चेटः—अहमपि परिधास्यामि ।

शकारः—सौवर्णं ते पीठकं कारयिष्यामि ।

चेटः—अहमप्युपविशामि ।

शकारः—सर्वं ते उच्छिष्टं दास्यामि ।

चेटः—अहमपि खादिष्यामि ।

शकारः—सर्वचेटानां महत्तरकं करिष्यामि ।

चेटः—भट्टक, भविष्यामि ।

शकारः—तन्मन्यस्व मम वचनम् ।

चेटः—भट्टक, सर्वं करोमि वर्जयित्वा त्वकार्यम् ।

शकारः—अकार्यस्य गन्धोऽपि नास्ति ।

चेटः—भणतु भट्टकः ।

शकारः—एनां वसन्तसेनां मारय ।

चेटः—प्रसीदतु भट्टकः । इयं मयाऽनार्येणार्या प्रवहणपरिवर्तनेनानीता ।

शकारः—अरे! चेट, तवाऽपि न प्रभवामि ।

चेटः—प्रभवति भट्टकः शरीरस्य, न चारित्रस्य ।

शकारः—अरे! न मारयिष्यसि? (इति बहुविधं ताडयति)

चेटः—ताडयतु भट्टकः, मारयतु भट्टकः । अकार्यं न करिष्यामि ।

एवं वसन्तसेनामारणे यदा शकारः विटं चेटं वानुनेतुमलं न बभूव, तौ व्याजान्तरेण कुत्रापि प्रेषयित्वा तां गले निपीड्य मारयामास । तां मूर्च्छितां निश्चेष्टां च निरूप्य, मृतेत्येवावगच्छन् वातालीपुञ्जितैः शुष्कपर्णैः तां प्रच्छाद्य, तन्महत्पापं चारुदत्ते पातयितुं निश्चित्य शकारो द्रुतमपचक्राम । यः संवाहको नाम द्यूतकरः पूर्वमार्ययोपकृतः पश्चान्निर्वेदेन शाक्यश्रमणकोऽभवत्, स तमेवोद्देशं यदृच्छया गतस्तामभिज्ञाय, जलसेकाद्युपचारेण तां समुज्जीव्य, समपिवार्तिनं विहारमेकमनयत् ॥

ततः शकारोऽधिकरणस्थानं गत्वाधिकरणिकस्य पुरत

एवं व्यवहारमलेखयत् । "चारुदत्तोऽकार्यकारी रत्नशतभूषणां वसन्तसेनामर्थस्य कारणात् पुष्पकरण्डकोद्यानं प्रवेश्य बाहुपाशेन मारितवानि " ति । इममसंबद्धप्रलापं न कोऽपि विश्वसिति स्म । येन हि समुद्रमुदकोच्छ्र्यमात्रशेषं कृत्वा धनान्यनपेक्षितानि दत्तानि स श्रेयसामेकनिधिर्महात्मा धनार्थं पापं करिष्यति? वसन्तसेनया न्यासीकृतं सुवर्णभाण्डं रात्रौ चोरैरपहृतमिति कारणाच्चतुःसागरसारभूतां रत्नावळीं यो ददौ, स इदानीमर्थस्य कृत इदमकार्यं करोति? यः कुसुमितां माधवीलतामप्याकृष्य कुसुमावचयं न करोति, आकर्षे पल्लवच्छेदो भवतीति, स कथमीदृशमकार्यमुभयलोकविरुद्धं करोति? आर्यकवृत्तान्तं गोपायितुमिच्छया वा, वसन्तसेनाविरहितस्य मे न जीवनेन कृत्यमिति प्राणेष्वनास्थया वा "दरिद्रः खल्वहं, मयि सर्वं सम्भाव्यते, किं मम प्रत्युक्तेनेत्यैप्रत्ययेन वा, चारुदत्तोऽधिकरणस्थाने न सम्यगुत्तरितुमलं बभूव । परन्तु तस्य भाग्यविपर्ययेण यथा यथा विचारः प्रवृत्तः, तथा तथा सङ्कटमेव प्राप्तम्। उक्तिषु विसंवादः, उद्याने विपन्नस्त्रीदर्शनं, मैत्रेयकक्षाद्भ्रष्टानि वसन्तसेनाया आभरणानि, चारुदत्तोक्तेः सावकाशत्वं, यथामनीषितं शकारेण शेषपूरणम्,—एतत्सर्वमपि सम्भूयाधिकरणिकस्य चारुदत्ते प्रत्ययं शिथिलीचकार, आरोपं दृढीचकार । तपस्वी चारुदत्तः पापीति निर्णीतिम् । तन्निर्णयमनुसृत्य राजा पालकोऽपि "येनार्थकल्यवर्तस्य कारणाद्वसन्तसेना व्यापादिता, तं तान्येवाभरणानि गले बद्ध्वा डिण्डिमं ताडयित्वा दक्षिणश्मशानं नीत्वा हत" इत्याज्ञापयामास ॥

"हा! किलैष गुणरत्ननिधिर्नगरीत अपनीयते" इति क्रन्दत्सु पौरजनेषु, हर्म्यगतासु स्त्रीषु वातायनार्धेन दृष्ट्वा 'हा! चारुदत्ते' ति बाष्पं धाराभिरुत्सृजन्तीषु, "अरे! चाण्डालाः, कुत्र

मम पितरं नयथ ? व्यापादयत माम्, मुञ्चत पितरम्" इति सकरुणं प्रलपति मधुरवयसि दारके रोहसेने, "कथमहं प्राणान्धारयामि, प्राणपरित्यागेन प्रियवयस्यमनुगच्छामी" ति रुदति मैत्रेये, "पापेन मया प्रवहणपरिवर्तेनोद्यानं नीता मम स्वामिनाऽनार्येण मां न कामयसे इति कृत्वा मारिता, न पुनरेतेनार्येणे" ति सत्यमपि व्यर्थमेव घोषयति स्थावरकचेटे, शत्रुविनाशेन हृष्यति शकारे, चण्डालैरनुगम्यमानः धृतवध्यचिह्नः चारुदत्तः मारयितुं श्मशानभूमिमनीयत । मार्गे स्थाने स्थाने तस्य पापं चण्डालाः डिण्डिमघोषपूर्वकमुदघोषयन् ॥

प्राप्ता श्मशानभूमिः ; दारुणोऽशनिसन्निभः खड्गो दृढं गृहीतोऽपि सरोषमाकृष्टो धरण्यां पतितः । यदृच्छया तेनैव मार्गेण भिक्षुणा सह चारुदत्तगृहं गच्छन्ती वसन्तसेना महान्तं कलकलं श्रुत्वा, पुरतो महाजनसमूहं च दृष्ट्वा, चारुदत्तस्य विपत्तिं च श्रुत्वा ससम्भ्रमं, सहसा चारुदत्तस्योरसि निपपात । व्यक्तमभूच्चारुदत्तो निरपराध इति । "केन गर्भदासी जीवनं प्रापिता, उत्क्रान्ता मे प्राणाः, भवतु, पलायिष्ये" इति वदन् शकारः पलायते स्म । चण्डालास्तु चारुदत्तं विमुच्य, "नन्वावयोरीदृशी राजाज्ञा——येन सा व्यापादिता तं मारयतेति" इति वदन्तो, तमनुप्रधाव्य तमाक्रम्य बाहुबद्धं तमानयन् । "आर्य ! चारुदत्त, परित्रायस्वे" त्यशरणः शकारश्चारुदत्तं शरणमगात् । "श्वभिः खाद्यताम्, शूलमारोप्यताम्, अथवा क्रकचेन पाट्यताम्" इत्येवं सावेगं वदत्यपि पौरवर्गे, मित्रवृन्दे च, चारुदत्तः स्वसहजेनौदार्येण शत्रुं कृतापराधमपि व्यमोचयत् । योऽसौ पालकेन राज्ञा घोषादानीय निष्कारणं कूटागारे बद्ध आर्यकनामा, स एव पालकं हत्वोज्जयिन्या राजा बभूव । तस्यानुग्रहेण कुशावत्यां चारुदत्तो राज्यं प्राप्य सपुत्रमित्रभार्यः सुखेनाभवत् ॥

टिप्पणी

गुरूपदेशः

संख्या.

1 अनूच्य—अनु—ಉಪನಯನವಾದಮೇಲೆ, उच्य—ಪಾಠಹೇಳಿ.

2 मातृदेवः—माता देववत् पूज्या यस्य सः, एवमन्यत्रापि.

3–4 आसनेन प्रश्वसितव्यम्—ಆಸನ ಕೊಡೋಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಉಪಚಾರದಿಂದ ಶ್ರಮಪರಿಹಾರಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಥವಾ

आसने न प्रश्वसितव्यम्—

(1) ಅವರೊಡನೆ ಸಮಾನಾಸನದಲ್ಲಿ ನೀನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬಾರದು

ಅಥವಾ

(2) ಅವರೆದುರಿಗೆ ನೀನು ಕೂತಿರುವಾಗ ಉಸಿರುಕೂಡ ಬಿಡಬೇಡ. ಎಂದರೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪ್ರದರ್ಶನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಡ.

5 अश्रद्धया अदेयम्—श्रद्धयैव देयम्, न कदाप्यश्रद्धया देयम्. ಅಥವಾ अश्रद्धयाऽपि देयमेव.

उमाप्रदानम्

संख्या

1 अर्घ्यान्—अर्घमर्हन्तीत्यर्घ्यान् —पूज्यान्.

2 विभक्तानुग्रहम्—अनुग्रहः अस्यास्तीत्यनुग्रहम्, अर्श आद्यच्; विभक्तं च तत् अनुग्रहं च—विभक्तानुग्रहम्, विभज्य कृतप्रसादमिति यावत्.

3 कर्तव्यं कार्यं स्याच्चेत् किं नोपपद्यते—किं नाम न सम्भवति—सर्वमपि सुलभमेव—ನಮ್ಮಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ ಕೆಲಸವಿದ್ದರೆ, ಯಾವುದು ತಾನೇ ಆಗಲಾರದು!

4 विनियोगः—विशेषेण नियोगः—प्रेषणम्, स एव अनुग्रहः येषां ते—ಚಿಕ್ಕವರಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕೆಲಸವನ್ನು ಕೊಡೋಣವೇ ದೊಡ್ಡವರ ಅನುಗ್ರಹ.

संख्या.

5 **अणिमादिगुणोपेतम् — अणिमादिभिर्गुणैः वाच्यभूतैः उपेतम् । ईश्वरः** ಎಂದರೆ ಅಣಿಮಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ಎಂದರ್ಥ.

6 **उच्चैः**—ಉತ್ತಮವಾದ. "ಶಾಙ್ಖಮ್" ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ.

7 **अनावृत्तिभयं—न विद्यते आवृत्तिरूपं भयं, आवृत्तेः पुनः संसारापत्तेः वा भयं यस्मिन् तत्**—ಶ್ರೀಶಂಭುವಿನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಿಗೆ ಪುನಃ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿಬರುವ ಭಯವಿಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

8 **अस्मत्संक्रामितैः—अस्मत्सु विनिवेशितैः** ನಮ್ಮ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಆತನೇ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

9 **विधिः**—ಸಾಮಗ್ರಿಯು, ಸಂದರ್ಭವು.

10 **सम्पूर्णकामोऽपि—सम्पूर्णः सम्यक् पूरितः कामः ऋषीणां कामः (इच्छा) येन सः—दातुं कृतनिश्चयोऽपीत्यर्थः** ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿದವನಾದರೂ.

11 **स एव वेषः**—ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಆ ಭಸ್ಮಕಪಾಲಾದಿವೇಷವೇ; ಭಸ್ಮವೇ ವೃಗಂಧ; ಕಪಾಲವೇ ಕಿರೀಟ; ಹೊದ್ದಿದ್ದ ಆನೆಯ ಚರ್ಮವೇ ಪೀತಾಂಬರ; ಹಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕಣ್ಣೇ ತಿಲಕ—ಹೀಗೆ ಈಶ್ವರನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವೇಷವೇ ಮದುವೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.

12 **त्वष्ट्रा**—ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂಬ ಬಡಗಿಯಿಂದ.

13 **प्राग्रहरैः—प्रमुखैः.**

14 **अवदानम्**—ಪೂರ್ವಚರಿತ್ರೆ.

15 **आगमनप्रतीतः — आगमनेन प्रतीतः, हृष्टः** ಈಶ್ವರನು ಬಂದುದರಿಂದ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಂಥ.

16 ಇಲ್ಲಿ "**लृङ्**" ಲಕಾರದ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ವಿವರಿಸಬೇಕು.

17 **अवरोधदक्षैः**—ಅಂತಃಪುರದ ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವರಿಂದ.

18 **तौ दम्पती**—ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ. **परिणीय** ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡಿಸಿ. (ದ್ವಿಕರ್ಮಕ). **सः पुरोधाः वधूं लाजमोक्षं कारयामास.** ಇದೂ ದ್ವಿಕರ್ಮಕಪ್ರಯೋಗ.

19 **प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ—कृतविवाहकर्माणौ.**

पञ्चरात्रम्

संख्या.

1 **अवभृथस्नानेषु खेदमवाप्नुहि**—ದೇಹಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಅನೇಕರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡೋಣ, ಅವರಿಂದ ಆಶೀರ್ವಾದಪಡೆಯೋಣ, ಸತ್ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡೋಣ, ಮೊದಲಾದ ಆಯಾಸವನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ಹೊಂದುತ್ತಿರು. ಎಂದರೆ ಹೀಗೆಯೇ ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ದೇವತಾ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರು.

2 **उद्योगं**—ಆಶೀರ್ವಾದಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಒಳಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೂರ್ಣ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗು, ಜಯಿಸು, ಸುಮ್ಮನಿರಬೇಡ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಬಲಿಹಾಕು. ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಒಳಗೆ. ಹೊರಗೆ ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಆಶೀರ್ವಾದ.

3 **हस्ते स्थिता गदा**—ನನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಗದೆ ಇರುವಾಗ ತಾವು ಏನು ಕೇಳಿದರೂ ತಂದುಕೊಡಬಲ್ಲೆ. ಅನುಮಾನ ಬೇಡ.

4 **कार्यक्रियैव**—ಮುಖ ತೊಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ನೀರು ಬೇರೆ ಬೇಡ. ನೀನು ಕೆಲಸಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೆ ಕಣ್ಣೀರು ಸ್ವತ ಏವ ಇಂಗಿಹೋಗುವುದು.

5 **हृदयविश्वासः**—ಇವನ ಮನಸ್ಸು ನನ್ನ ಸ್ವಾಧೀನವಾಯಿತು. ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

6 **उपन्यस्तस्य**— "**हस्ते स्थिता मम गदा**" ಎಂಬುದಾಗಿ ದುರ್ಯೋಧನನು ಸರ್ವಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥ ಕೃತ್ರಿಮವಿಲ್ಲದ ಶಿಷ್ಯ ದುರ್ಯೋಧನ.

7 **गौरवे—गुरुत्वनिमित्तम्**—ತಾವೇ ಗುರುಗಳೆಂದು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ನಂಬಿಕೆಯಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

8 **अप्रस्तुतम्**—ಯಜ್ಞ, ಅವಭೃಥಸ್ನಾನ, ಅದರಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ದಾನ ಇದಕ್ಕೂ ದಾಯಾದಿಗಳ ರಾಜ್ಯವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧ ವೇನು ?

9 **धर्मवञ्चना**—ಧರ್ಮದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ, ಯಜ್ಞ, ದಾನ, ಇವುಗಳ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ, ಗುರುಶಿಷ್ಯರ ನೆವದಲ್ಲಿ, ವಂಚನೆಮಾಡುವುದು ನ್ಯಾಯವೇ ?

10 **गान्धारविषयविस्मित**—ಗಾಂಧಾರದೇಶದ ಧೊರೆಯೆಂಬುದಾಗಿ ಅಹಂಕಾರಪಡುವವನೇ ! **विषयो देशः तन्निमित्तं विस्मित अहङ्कृत.**

11 **परं—वरं** ಎಂತ ಪಾಠಾಂತರ. ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಒಂದೇ. ಅವರೇ ಕೇಳಿಕೊಂಡಾಗ ಕೊಡುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದೇ ? ಅಥವಾ ಅವರು

संख्या.

ಯುದ್ಧಮಾಡಿ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ನಿಮ್ಮಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದೇ ?

12 ಇದು ಅವಭೃಥಸ್ನಾನದ ಸಮಯುವಲ್ಲವೇ ? ವಿವಾದಕ್ಕೆ, ಕಲಹಕ್ಕೆ ಸಮಯವೇ ?

13 **वामाः—विमुखाः, विरोधिनः** ಅಥವಾ **ऋजवः, अविरोधिनः** ನೀವು ಕೆಟ್ಟವರಾದರೂ, ನೀವು ಅವರಿಗೆ ಎರಡು ಬಗೆದರೂ, ಅವರು ನಿಮಗೆ ಅಪಕಾರ ಮಾಡುವವರಲ್ಲವೆಂದು ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಅರ್ಥ ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ದೃಢಪಡುತ್ತದೆ.

14 **तान् धारयिष्यसि?**—ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ. **मृगैः सह वर्तयन्तु ?** ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ಅವರನ್ನು ಸಾಕುತ್ತೀಯಾ ? ಅಥವಾ ಅಡವಿಯ ಪಾಲು ಮಾಡುತ್ತೀಯಾ ?

15 ಶ್ರೀದಶರಥರಾಮನೇ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರಲ್ಲಿ ಮನೋಭಾವ ಹೇಗಿರಬೇಕೆಂದು ತನ್ನ ನಡತೆಯಿಂದ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಅದರಂತೆಯೇ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಸ್ನೇಹವು ಇರಬಹುದು. ನಾನೇನು ಬೇಡ ಅನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜ್ಯ ಕೊಡುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಅಯುಕ್ತವೇ ಎನ್ನುವುದು ನೀವೇ ಯೋಚನೆಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಯುದ್ಧ ಒದಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾವು ಸಹಾಯಮಾಡುವವರು.

16 ನೀವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು. ಋಜುಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು. ಕಪಟ, ಮೋಸ, ತಿಳಿದವರಲ್ಲ. ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೂ ಅವನ ಕಡೆಯವರಿಗೂ ಅವಮಾನವಾಗಲಿ ಎಂಬುದಾಗಿಯೇ ನಾನು ವಿರಾಟರಾಯನ ಮೇಲೆ ಅವರನ್ನು "ಛೂ" ಬಿಡುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ನಿಮಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿರಾಟರಾಯನ ಮೇಲೆ ಇವರು ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ಹೋದರೆ ಪಾಂಡವರು, ಅವನ ಉಪ್ಪು ತಿಂದವರು, ಸುಮ್ಮನಿರುತ್ತಾರೆಯೇ !

गोग्रहणे (अस्मत्) इष्टं स्थितम् — ಈ ಗೋಗ್ರಹಣವಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಂಡವರು ಹೊರಬೀಳೋಣವೇ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟ.

17 "**रथरवशङ्कया**" **इत्यस्य व्यथितेत्यादिनान्वयः**—ರಥಗಳ ಶಬ್ದ, ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಗಾಬರಿ, ಇದರಿಂದ ಕಂಗೆಟ್ಟು, ಚದುರಿ ಹೋಗುವ ಕರುಗಳುಳ್ಳಂಥಾ, **गावः**—ಇದು ವಿಶೇಷ್ಯ.

मा ह्रियन्ते —"माङि लुङ्" इति माङि उपपदे लुङ् भवति "मा" इत्यन्यः। तस्मिन् उपपदे तु अन्ये लकाराः प्रयुज्यन्ते.

18 **उन्नीतः सञ्जातः सन्तापः येषां ते**—ದುಃಖದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿದ್ದೇವೆ.

19 **परोक्षमपि** — ಮರೆಯಾಗಿಯಾದರೂ, ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿಯಾದರೂ, ಪಾಂಡವರಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಸ್ನೇಹವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಕೌರವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಲೇಬೇಕು.

संख्या.

20 कल्प्यन्ते—ಕ್ರಮಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

21 वर्मभिः कवचैः रचिताः सहिताः.

22 रथस्य अधोधरणदारु अनुकर्षाख्यम् तद्युक्ताः.

23 "भयम्" इत्यस्य पुनराकर्षः। भयम् आत्मन्यस्तं न खलु—ನನ್ನ ಅಚಾತುರ್ಯದಿಂದಾಗಲಿ, ನನ್ನ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದಾಗಲಿ, ಭಯವಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ನಾನು "कृतमतिः" ಜಾಗರೂಕ. ते तु भ्रातरस्तु चपलाः—ನನ್ನ ತಮ್ಮಂದಿರು, ಹುಡುಗರು, ಏನು ಒರಟಾಟಮಾಡಿ ಗಲಾಟೆಮಾಡಿದ್ದಾರೋ? ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಯುದ್ಧಸನ್ನಾಹವೇಕೆ?

24 ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳೇ.

उद्योगः कस्मात् प्रस्तुतः? ಈ ಯುದ್ಧಸನ್ನಾಹವು ಏಕೆ? श्रीः सन्तोषं नेच्छति? ನಿಮಗಿರುವ ರಾಜ್ಯಸಂಪತ್ತು ಸಾಲದೇ? ಶತ್ರುಗಳ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಆಶೆಪಡಬೇಕೇ?

श्रीः सोत्सेकान् पीडयिष्यति?—ಗರ್ವಿತರಾದ ಶತ್ರುಗಳ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಬೇಕೋ?

श्रीः पीडितान् मोक्षयिष्यति—ದುರುಳರ ಬಾಧೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದವರ ಸಂಕಟವನ್ನು ಪರಿಹಾರವಾಡಬೇಕೋ? ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಇರಬೇಕು.

25 एकोदकत्वम्—एकं समानं समानपितृुद्देश्यकं उदकं निवापोदकं येषां ते, तेषां भावः—ಅನುಬಂಧ, ನೆಂಟತನ.

26 ನಮ್ಮ ದಾಯಾದಿಗಳು ತಪ್ಪುಮಾಡಿದರೆ, ನಾವು ತಪ್ಪುಮಾಡಿದಂತೆ ದುಃಖವಾಗುತ್ತದೆ.

27 ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಆತಂಕ, ಗಾಬರಿ.

28 निभृताः—रहस्ये स्थिताः, जेष्यमाणत्वात्.

29 ಇಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತವಾಸದ ಸೂಚನೆಯಿದೆ.

30 अमनोरथः—मनोरथस्य आशायाः अभावः—ಜಯಿಸುವ ಆಶೆಯಿಲ್ಲ.

31 स्वभावेन नीला गजाः शरानिपातकृतैः क्षतैः कपिलाः कृताः। सर्वे हया योधाश्च शरशतं वहन्ति। शररूपाः परिकराः परिवाराः येषां ते स्यन्दनवराः अर्जुनशरैः स्तम्भीभूताः निश्चलाः कृताः। आकाशमार्गाः शरैः छन्नाः कृताः। धनुः अर्जुनस्य, उग्रां शरनदीं स्रवति स्रावयति.

संख्या.

32 **खाण्डवे शक्रस्य याक्त्यो धाराः पतिताः तावन्तः शराः येन प्रेषिताः, तस्यैतदर्जुनस्याक्षयतूणीत्वमित्यन्वयः.**

33 **स्वजे—आत्मनः पुत्रे शौर्यप्रदर्शनेन अलमिति भीष्मः न प्रहरति.**

34 ಮಾತಾಪಿತೃಗಳ ಎರಡು ವಂಶಗಳ ತೇಜಸ್ಸೇ ಈ ಅಭಿಮನ್ಯು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ತಾಯಿಯ ಕಡೆ ಕೃಷ್ಣಬಲರಾಮರ ತೇಜಸ್ಸು. ತಂದೆ ಅರ್ಜುನ—ಎರಡು ಕಡೆಯ ತೇಜಸ್ಸೂ ಇವನಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದೆ.

35 **पितुः अर्जुनस्य, प्रत्ययात् ज्ञानात्**—ಇವನ ತಂದೆ ಅರ್ಜುನ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಉತ್ತರನು ಭಯಪಡುತ್ತಾನೆಯೋ?

36 **संसृष्टोऽपि युद्धे इति शेषः**—ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ, ತನ್ನ ಸಮಾನ ವಯಸ್ಸಿನವನೆಂಬ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಸುಮ್ಮನಿರುತ್ತಾನೆಯೋ? ನನ್ನ ಸಮಾನವಯಸ್ಸಿನ ಹುಡುಗನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬಾರದೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ?

37 ಗೋಗ್ರಹಣಪ್ರಯತ್ನವು ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

38 **बहुमानस्य रूपं अकारणं—कारणं न; कुलमपि कारणं न; इदं रूपं पूर्वं स्त्रीत्वात् यत् परिभूतं, तदेव रूपं भूयः पुनः बहुमानं आगतं प्राप्तवत्.**

39 **भवता संसृष्टः सम्बद्धः किम्? सः भवतः अनुबन्धी किम्?**

40 ಹೀಗೆ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಜಂಭ!

41 **एकस्मिन् पितरि अर्जुने ये गुणाः शौण्डीर्यादयः पूर्वोक्ताः तान् सर्वान् त्वं अवाप्नुहि; अन्येषां भ्रातृणां युधिष्ठिरादीनां ये गुणाः, तेषु यः तव अभीष्टः, तमपि अवाप्नुहि.**

42 ನನ್ನ ನಡತೆಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷೆಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ? **तुलयति**—ತೂಕಹಾಕುತ್ತಾನೆ; ಎಂದರೆ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

43 **इति एवं वयं अर्थं स्वाभीष्टप्रयोजनं आनीताः-प्रापिताः**—ಇದುವರೆಗೆ ನಡೆದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅಭೀಷ್ಟವು ನೆರವೇರಿತು.

शकारकथा

[ಸೂಚನೆ—ಇನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು ಆಯಾ ಪಙ್ಕ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸುತ್ತವೆ.]

पङ्क्तिसंख्या.

3 **दक्षिणतया**—ಉದಾರನಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ತಾನು ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಸ್ವತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ.

22 **तपस्वी**—ದಯೆಗೆ ಅರ್ಹ. ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವವನು.

120 **वातालीपुञ्जितैः**—ಗಾಳಿಯಿಂದ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

142 **सावकाशत्वम्**—ಹೇಗೆಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರೋಣ.

149 **नगरीतः**—ನಗರಿಯ ದೆಶೆಯಿಂದ.

WD 3278—1,200—2-6-43.